

Osebni, kolektivni spomin in identiteta v sodobnem slovenskem romanopisju na avstrijskem Koroškem

Urška Gracner*

Abstract

Literature has always been the medium to help readers find their own identity and sometimes to even expand it further. In the last few years, self-reflection has thus become one of the leading ways for communicating a first-person narrator's experience. It is particularly distinctive for the literatures of minorities, which deal with the past in their own specific way. Language, as a medium for exchanging experiences, of dreams, and thoughts is the main intermediary between past and present. In the literatures of minorities, the personal memory of an individual becomes connected with the collective memory that refers to a particular time and a particular place.

Key words: identity, contemporary Slovenian novel, individual memory, collective memory

---

* Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Institut für Slawistik; urska.gracner@aau.at

V pričujočem članku bom analizirala motivno-tematske prvine v izbranih romanih Florjana Lipuša in v romanu Maje Haderlap. Roman *Boštjanov let* je eden izmed najprezentativnejših Lipuševih romanov, *Poizvedovanje za imenom* pa spada med njegove najaktualnejše, zaradi česar sem se tudi odločila za slednja. Ker je izid romanesknega prvenca Maje Haderlap *Angel pozabe* zelo odmeval na obeh straneh meje, slovenske in avstrijske, se je njegova vključitev v obravnavo zdela več kot primerna. Oba avtorja prav tako prihajata z avstrijske Koroške in sta del tamkajšnje slovenske narodne skupnosti, ki se je v svoji zgodovini venomer borila za svoje pravice. Zunanji boj se je vseskozi kazal tudi z notranjim bojem posameznika, kar sta omenjena pisatelja tematizirala tudi v obravnavanih romanih. Posameznik se v kritičnih situacijah prav tako sooča z lastno identiteto, na katero med drugim vplivata individualni in kolektivni spomin. Iz tega razloga sem si pri obravnavi romanov zastavila naslednje vprašanje:

V kolikšni meri gradita individualni in kolektivni spomin identiteto romanesknih junakov v romanih Florjana Lipuša *Boštjanov let* in *Poizvedovanje za imenom* ter v romanu Maje Haderlap *Angel pozabe*?

1 Identiteta, spomin (individualni in kolektivni) in književnost

Književnost, spomin in identiteta so že od nekdaj predmet najrazličnejših raziskav različnih humanističnih vej. Z njihovo povezavo so se ukvarjali znanstveniki že konec 80. let 20. stoletja in poudarjali, da identiteta posameznika ni mogoča brez sposobnosti spominjanja (prim. Neumann 2005, 149–150). Že znani filozofi, kot so Platon, John Locke, Friedrich Nietzsche, so bili prepričani, da je spomin eden glavnih gradnikov identitete oz. tudi eden njenih edinih rešiteljev. V psihologiji so se s povezavo začeli ukvarjati v 2. polovici 20. stoletja (prim. Neumann 2005, 151–152).

Številna sodobna literarna besedila tematizirajo povezavo med spominom in identiteto. Rezultat raziskovanja je način, kako posameznik skozi samorefleksijo posega v preteklost. Še posebej je to zanimivo pri prvoosebni pripovedi. Takšni romani se imenujejo *fictions of memory* (prim. Nünning 2003b, v Neumann 2005, 164). Omenjeni način pisanja je značilen za manjšinsko književnost, v njem pa gre za izpoved tabuizirane izkušnje. Izziv, pred katerim se pripovedovalec znajde, je, ali mu bo uspelo premostiti časovno in čustveno distanco do pretekle izkušnje, oz. če bo zmožl svojo preteklost povezati s sedanjo situacijo spominjanja. Če mu to ne uspe, je ogrožena njegova identiteta (prim. Neumann 2005, 166).

»Kolektivni spomin je kontinuiran mišljenjski tok, katerega kontinuiranost ni umetna, saj obdrži od preteklosti zgolj tisto, kar je še živo ali zmožno živeti v zavesti skupine, ki ga vzdržuje« (Halbwachs 2001, 87). Nosilka slehernega kolektivnega spomina je skupina, omejena na prostor in čas. Gre za podobne motive, pri čemer je naraven

občutek, da skupina ostaja oz. je ostala ista. Kolektivni spomin je pogoj za spomin posameznika in identiteto skupine. Pri posameznikovem spominu ne gre za t. i. mentalni proces, ki je umetno odrezan od vseh družbenih vezi, ampak spada k družbeni interakciji prek t. i. družbenih vlog. Obstaja toliko kolektivnih časovnih obdobij, kolikor je ločenih skupin (prim. Halbwachs 2001, 55–90).

Halbwachs (prim. 2001, 85) je prepričan, da otrok v stiku s starimi starši še bolj seže do oddaljene preteklosti. Ti se zblížajo z otroki tudi zato, ker ne enih ne drugih ne zanimajo sodobni dogodki, na katere se fiksira pozornost staršev. Otrok sicer ne takoj, a vseeno kmalu opazi, da ob vstopu v hišo starih staršev vstopa v drugačno območje, ki mu ni tuje, saj se dobro ujema z načinom življenja in razmišljanja najbolj priletnih članov njegove družine. Logično je, da se otrok potem zanima za vse, kar pripovedujejo starejše osebe, ki so pozabile na razliko med časi in povezujejo preteklost s prihodnostjo, ne da bi vključevali sedanost. Življenje otroka je močno odvisno od družbe, prek katere prihaja v stik z bolj ali manj oddaljeno preteklostjo. Ta je kot okvir, v katerega so zajeti najbolj osebni spomini. Pozneje se lahko otrokov spomin opre na to doživljeno preteklost, ki jo je poslušal, veliko bolj kot na preteklost, ki se je naučil iz napisane zgodovine. Ko otrok odraste, se razločneje in bolj reflektirano približuje mišljenju svoje družine in se udeležuje dogodkov skupin, katerim pripada, ne da bi se tega zavedal. Spomin je v veliki meri rekonstrukcija preteklosti s pomočjo podatkov, spsojenih iz sedanosti, ti pa izhajajo iz drugih rekonstrukcij.

Jan Assman (1991, 347), eden vodilnih sodobnih raziskovalcev kulturnega spomina (ki je del kolektivnega spomina), se strinja s Halbwachsovim mnenjem, ki v njem vidi družbeno valenco, saj se že čisto zasebni spomin oblikuje v povezavi z drugimi ljudmi. Assman v svoji knjigi *Kulturni spomin* (1992, 16) izpostavlja dejstvo, da je kolektivni spomin odgovoren za živo vez med skupaj živečimi generacijami, ki se med seboj povezujejo tako s pomočjo izročila sobivajočih generacij (časovno) kot socialno, prek različnih slojev, razredov, poklicev. Assman (1992, 45–46) deli kolektivni spomin na kulturnega in komunikativnega. Kulturni spomin zajema npr. dogodke in osebe, ki jim skupnost pripisuje utemeljitveno vrednost in lahko sega v daljno preteklost. Komunikativni spomin pa pretekle dogodke sprejema pretežno prek individualnih biografij, jih oblikuje ohlapno, zajema obdobje 80–100 let. Na avstrijskem Koroškem živi slovenska narodna manjšina,¹ ki je zaradi travmatičnih zgodovinskih dogodkov v preteklem

¹ Slovenci so na južnem Koroškem avtohtona jezikovna skupina, ki je najstarejša v Avstriji. Predniki Slovencev so se na avstrijskem Koroškem naselili že približno pred 1400 leti. Problem se je pojavil sredi 19. stoletja zaradi prisilne asimilacije, ki je imela tako objektivne kot subjektivne razloge, oboji pa so bili tesno povezani z neenakim ekonomskim, socialnim in političnim položajem. Okoli leta 1900 se je za Slovence na avstrijskem Koroškem izreklo 85.000 ljudi. Po prvi svetovni vojni so se le-ti priključili Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Leta 1920 pa je južni del Koroške s plebiscitom pripadel Avstriji. Med drugo svetovno vojno je bilo izgnanih ogromno koroških Slovencev v koncentracijska taborišča, prišlo pa je tudi do partizanskega upora. Zedinjenje med slovensko in nemško govorečimi naj bi prinesel 7. člen Avstrijske državne pogodbe, s katerim naj bi bila slovenska narodna manjšina na tem območju bila tudi uradno priznana. Odnos je kljub tej afirmaciji ostal zaostren, ključni sta bili vprašanji dvojezičnega šolstva in dvojezični topografski napisi. Konfliktna atmosfera je pripeljala do asimilacije mnogih Slovencev, kar izkazuje dejstvo, da se je za Slovence leta 1910 izreklo 74.210 prebivalcev, leta 2001 pa je bilo takih le 12.600. Poleg

stoletju (obrambni boj in plebiscit leta 1920, pregon Slovencev in Slovenk med drugo svetovno vojno in napad na dvojezične krajevne napise jeseni leta 1972) in z njimi tesno povezanih asimilacijskih procesov vse do danes močno ogrožena (prim. Klemenčič 2010, 24–28). Poleg tega na njen obstoj vplivajo družbene in politične spremembe, ki so jim podvrženi posamezni člani (prim. Vavti 2011, 9).

Medtem ko je bila etnična identifikacija v starejši generaciji jasna in polarizirana, s težiščem na dveh ekstremih, ki so jih v zgodovini razlikovali v zavedne na eni in v asimilirane na drugi strani, sta se pri mlajših ekstrema omilila. Pomembne biografske okoliščine za trdno etničnost so slovensko govoreča družina, obiskovanje slovenskih/dvojezičnih šol, kulturno in politično udejstvovanje itd. (prim. Vavti 2011, 30–31). Vavtijeve je v svoji raziskavi prišla do ključnega dejstva, da je večina staršev in starih staršev obravnavanih koroških Slovencev bila med drugo svetovno vojno izseljenih ali ubitih v koncentracijskih taboriščih, saj so bili žrtve nacizma. Te izkušnje so tako postale del njihovega kolektivnega spomina. To travmo pa občutijo vse nadaljnje generacije (prim. Vavti 2010, 51–57).

2 Iskanje identitete v izbranih sodobnih slovenskih romanih

Iskanje identitete v literarnih delih je že stalnica sodobnih slovenskih romanov. Če živiš na območju, kjer tvoja identiteta ni nekaj samoumevnega in se moraš zanjo boriti in se vedno znova dokazovati, je vprašanje identitete še toliko bolj prisotno v literarnih delih. Na ta način se avtorji izpovedujejo, razčlenjujejo, polemizirajo, dokazujejo – vse v želji, priti do spoznanja. Samo po sebi se pojavi vprašanje, če je do slednjega mogoče priti? Za analizo iskanja identitete sem izbrala romane naslednjih sodobnih slovenskih avtorjev:

- *Boštjanov let* (2003) Florjana Lipuša,
- *Angel pozabe* (2011) Maje Haderlap,
- *Poizvedovanje za imenom* (2013) Florjana Lipuša.

2.1 Florjan Lipuš: *Boštjanov let*

Roman *Boštjanov let* Florjana Lipuša je odraz avtorjeve osebne in jezikovne travme (prim. Paternu 2003, 19). V času globalizacije je namreč jasnejše zavedanje jezikovnih korenin prišlo prav z območja največje ogroženosti, ki jo je avtor močno čutil že v otroštvu. Lipuš se je že z izidom romana *Zmote dijaka Tjaža* (1972) zapisal med vidne

---

asimilacije je tak rezultat tudi posledica vse večje ekonomske in socialne mobilnosti mlajše generacije, ki se vse bolj seli v večja avstrijska mesta in tujino. Veliko asimiliranih ljudi pa še vedno kaže delno identifikacijo s svojim maternim jezikom (Vavti 2010, 51–52).

ustvarjalce slovenske proze. Lastnosti njegovega pisanja sta tematska in jezikovna naslonitev na regijo (Koroško) in nadregionalna povednost in učinkovitost, slednja ga uvršča tudi med svetovne pisatelje. Avtor se poistoveti s slovenskim svetom, v katerega je vpet že od otroštva, hkrati pa se od njega radikalno oddaljuje. Iz tega razloga je opaziti v delu binarno razmerje do domačega sveta (prim. Paternu 2003, 19–20).

V romanu *Boštjanov let* se pred našimi očmi razprostire hermetična zgodba o otroku Boštjanu. Slednji s starši odrašča v hribih vse do izbruha vojne, ki mu vzame oba starša. Mamo ubijejo v koncentracijskem taborišču, oče služi pri vojaki. Nasilni odvzem matere dečka najgloblje zaznamuje, zato se zapre vase in ima strah pred ljudmi. Pri tem mu ne pomaga oče, ki se izmučen vrne s fronte. Očetov molk dečkovo tesnobo le še stopnjuje; oče ga niti ne pokliče po njegovem pravem imenu,² nalaga mu le delo in ga utrjuje v garaštvu. Očetu ljubezen, igra in prostost ne pomenijo nič. Deček kljub temu najde svetlo točko v svojem življenju – ljubezen do Line. Poleg mame in Line pa Boštjana ves čas spremlja pokojna babica v obliki duha – škopnika.³ Ta Boštjanova avtonomna religioznost (prim. Paternu 2003, 21) povzroči njegov odmik od običajne (katoliške) vere k zatekanju v naravo. Na samotni jasi so se dečku skale, grmovja in drevesa spreminjale v prijazna bitja. Ko začuti smrt lastne matere, se njegova odrešitev šele začne.

Pri oblikovanju dečkove identitete, ki jo je z izgubo matere začel znova iskati, imajo ključno vlogo naslednji dejavniki: vas, voda, vera, molk, erotika, hiša in groza.

Okolje, ki ga obdaja, je ujeto v materialno revščino. Kajzarji, drvarji, dninarji in pastirji so še edini prebivalci hribovitega območja, saj je bilo le-to izpostavljeno močnemu izseljevanju. Vsa energija je usmerjena v delo, »šparanje« in vsestransko »ohrnost«, v mentalno ozkost (prim. Paternu 2003, 22). Mimogrede, kritičnost do ozkogledosti ljudi v vasi je izpostavil že znan avstrijski pisatelj Thomas Bernhard. Da ima v Lipuševih delih vas negativno konotacijo, izkazuje že njeno uvodno poimenovanje »žnergava« oz. »žnedrava vas« (prim. Lipuš 2003, 7).⁴ Prebivalci takšne vasi si lastijo pravico do nadzora in vrednotenja ostalih, njihov kompas je krščanstvo, ki se očičuje le z nesrečo in smrtjo. Utesnjujočo atmosfero označujejo že krajevna imena, npr. Tesen, Graben. Destruktivnost vasi je omiljena zaradi perspektive pripovedovalca (otroške in mladostniške). Ta je bolj naklonjen tradiciji, saj se ob nedeljah in praznikih lahko sprosti. Prav tako je vasi podrejen življenjski ritem, ki je istočasno delovni ritem. Temu mo-

² »Molčal je, ko mu je Ugav izmaknil tla pod nogami in je Boštjan padel v praznino, postal predmet in zaimek, ni vzrojal nad nasilnežema, ki sta prišla ponjo in odvzela dečku dostojanstvo in osebnost. Kdo ga bo zdaj klical po imenu? Njegov oče imena ni izrekal, oče je primogel le izognjene besede, se je posluževal zaimkov.« (Lipuš 2003, 34)

³ Škopnik je po ljudskem verovanju goreče bitje, ki leta (ponoči) po zraku, seda v vrhove dreves ali na strehe. Navadno se prikaže pri hišah, kjer nekdo umira, nevaren pa je tudi otrokom, še posebej, če jih zanemarija mati (prim. Ovsec 1991, 301, 402, 481–483).

⁴ »Povsod navzoča in vsevidna vas, žnergava in žnedrava, je vse in vsakega nadzirala, krotila otroške bedarije, pregledovala doraščanje, druženja in navezave, gnana od skrbi vlekla v nas izhlapine greha, vedno na preži za pohujšanjem, da se je imela ob čem zgražati, se ob koga spotikati.« (Lipuš 2003, 7–8)

rajo slediti že otroci, katerih edina naloga je čim prej odrasti. Da je Boštjanov oče glava družine, ni naključje za patriarhalno urejeno družbo, ki jo v največji meri podpira Cerkev. Po smrti matere in babice je deček prepuščen trdi vzgoji molčečega in resnega očeta (prim. Zupan Sosič 2004, 81–83). Tudi igra velja za nekaj grdega, nevrednega. Boštjan si je zato primoran na skrivaj izboriti čas in prostor zanjo.

Voda v romanu zavzema posebno mesto. Je darilo narave, ki ga pisatelj imenuje s »spremljati«, »priskakljati«, »žuboreti«. Pisatelj jo razume kot svoj lasten izvir, kjer se je »izlegel«. Glagol »izleči se« je primernejši od glagola »roditi se«, saj signalizira pripadnost leglu (prim. Podpečan Polanc 2007, 754). Boštjan se ob stiku z vodo znajde na meji med sanjskim in resničnim. Vedno ga vodi do izvira, njegovega doma. Deček si želi začutiti njen tok, zato nekoč spusti vanjo javorjev list in teče za njim. Voda ima še en pomen v Boštjanovih očeh; po vodo je vsakodnevno hodila njegova pokojna mati, ravno tako pa ponjo hodi zdajšnja simpatija – Lina. Včasih se mu dozdeva, kot da sta se mama in Lina prelili druga v drugo, in da je oseba, ki ji zvesto sledi, jo opazuje in venomer čaka, v resnici njegova mati.

Na izoblikovanje Boštjanove identitete vpliva tudi vera. Paternu (2003, 22) meni, da gre za verništvo slaboumne vrste. Ljudstvo je ubogljivo in poslušno, duhovnik pa ukazovalen. Na svojih domovih verniki dokazujejo lastno sprenevedanje s tepežem svojih otrok in posrednim izkazovanjem spolnih nagonov. Tako obnašanje naj bi katoliška cerkev celo spodbujala (prim. Lipuš 2003, 79). Boštjan je najbolj občutljiv do nasilnosti Cerkev oz. ubijanja drugače vernih, zelo pa ga prizadene tudi nasilje nad ženskami. Cerkev vsiljuje vernikom spolno moralo T. Akvinskega: »Kdor spolno občuje zgolj iz uživanja, stori smrtni greh, kdor spolno občuje z odporom in nevoljo, nima nobenega greha, kdor ne občuje, stori dobro delo« (Lipuš 2003, 83). Takšna neizživeta spolnost pa ljudi vodi le v perverzno (prim. Zupan Sosič 2004, 86). Pripovedovalec Cerkev označi za kraj »dogme in drame«, s »hudičem pa njeni fanatiki le polnijo in praznijo mošnjičke«. Boštjan si od Cerkev obeta korist, ko vsako nedeljo opazuje, ali se bo v njej pojavila Lina.

Naslednji bistveni gradnik Boštjanove identitete je molk,⁵ ki se izkazuje v razmišljanju in čutenju. Boštjanova jezikovna zavrtost je odraz koroškega gorskega zakotja (prim. Paternu 2003, 23).⁶ Zanimivo je, da na tak način poteka tudi komunikacija z Lino, ko

⁵ »Delata molče, molk daje, večja moč, krepi duha, sprošča sile, še kako potrebne v zadnjem delu tedna, v zadnjem delu dneva.« (Lipuš 2003, 61)

⁶ »Po odhodu matere, preden jo je zmanjkalo na vrhu klanca, se mu je zaprlo v grlu, težnost se je zajedla v jezik, klada mu je legla na usta, in Boštjan je potehmal povsem umolknil, zunanje pretopil v notranje, ostal nem, bil sam svoj sogovornik in nasprotnik, o ničemer ni govoril več, o vsem je molčal, povest se mu je zgnetla v stavek, stavek v besedo, beseda v nemi pok« (Lipuš 2003, 118); »Za toliko reči seve ni bilo izraza, ni bilo orodja, ni bilo poguma. Tudi njeni ljudje in z njimi ona, narojeni v nepredušni in zavrti molk, v brezglasno potajenost, so se razodevali, izražali v poslu, se udejanjali z nalaganjem in pregledovanjem dela in opravkov, dobro izvedljivih le v molčečnosti in le v skrajni sili podprtih s kako besedo. Sestajali so se, a se niso pozdravljali, pozdrav je bila kaka malost, drobec vremena, zamah z orodjem, pomig z glavo, navezava na kak vsakdanji popravek, okrnina stavka. Posel, posel je bil gonilo medsebojnega občevanja, bil pozdrav in nepremakljiva mera pri izbiri jakosti besed. Kaj čuda, saj tod okoli vsi molčijo, molči meseno in leseno, ker so tisto malo povedali že predniki.« (Lipuš 2003, 37)

se z njo sprehaja po gozdnih poteh, oz. ko ji sledi. Tudi ona nima posebne želje po govorjenju. Ta jezikovna revščina spominja na začetke boja za drugačno slovenščino, ki v Boštjanovem travmatičnem krogu poteka od nacističnega genocida do zatrtega življenja sošeske (prim. Paternu 2003, 23–24).

Odraščajoči Boštjan zelo kmalu najde svojo sorodno dušo, ženski princip, ki ga je s smrtjo obeh žensk v družini izgubil. Lina in z njo povezana erotika mu predstavljata izhod iz vaške konzervativnosti. »Osebna, intimna zgodba je v *Boštjanovem letu* preglasila sicer pretanjen oris po/vojnih razmer na avstrijskem Koroškem« (Zupan Sosič 2004, 87). Iskanje lastne identitete je močno vpeto v spreminjanje tradicionalnih spolnih vlog, saj že Boštjan uvidi rešitev v sožitju med moškim in žensko in ne obratno (prim. Zupan Sosič 2004, 87). O spolnosti razmišlja junak kar v cerkvi,⁷ Lino poimenuje blagovest, oznanilo, Roža skrivnostna. Da je ljubezensko čustvo pomembno, je razvidno že iz strukture romana, saj se začne in konča s srečanjem zaljubljenecv.

Hiša že v osnovi predstavlja človekov dom, zatočišče in varnost. Tako čuti tudi Boštjan, ko mora oditi iz nje zaradi vojne. Hiša s tem izgubi svojo primarno funkcijo, a je še vedno kraj, kjer deček vedno znova začuti mater.⁸ Hišo je avtor opisal z glagoli, ki označujejo njeno propadanje, saj se je najprej »potuhnila«, nato »skrčila« in nazadnje »k zemlji stisnila«. Čas, ki je »shranjen v zidovih«, učinkuje zaradi uporabe trpnika kot nespremenljiv in trajajoč in tako omogoča Boštjanu, da je vedno del njega. Živ utrip pa s sabo prinaša raba deležnika »trepetajoč«, »pocejajoč«. Boštjan se z obiski hiše vrača v svojo mladost, družino in nenazadnje v sprejetost. V njej je znova deček, kakršen je bil prej in si znova želi biti. Hiša mu daje duševni mir, prostor, v katerem je v svojih mislih zopet s svojo mamo in babico.

Stalen Boštjanov spremljevalec je groza. Pojavila se je z maminim nasilnim odhodom, nadaljevala z novim domom in dosegla vrh z babičino smrtjo. Osamljen in zapuščen Boštjan svojo travmatično izkušnjo zgosti v grozo, ki se pojavlja v obliki škopnika. Ta ima »duh po slami« in se »pretkano iskri«. Prislov »pretkan« je zanimiv, ker je zavajajoč. Škopnik res sije skozi drevesne veje, a ko se začne iskrenje približevati, se spremeni v nevarnost. Vsaka negativna izkušnja pa preusmeri njegovo pozornost na halucinatorno bitje. Ta je prisoten »vedno« in »povsod«, omogoča pa otrokov beg (Podpečan Polanc 2007, 756–757).

⁷ »Boštjan je videval Lino ob nedeljah, ko so ljudje počivali v cerkvenih klopih od garanja, zgodaj se mu je narajmala, se mu zamotala na oči in vsake toliko bolj ga je vleklo k njej. Stojte na deški strani, se naslanjajoč na cerkveni stol, na steber, ali vpet v gnečo, se je po svoje dotikal Line, ki je stala v šopu deklet na ženski strani, oddaljena več vrst in še hodnik je bil vmes po sredi. Pošev skoz cerkveno ladjo ji je pošiljal sporočila, mimo glav ji je vtrinjaval vesele in bridkostne, in nihče ni posumil, da ima pomenke na daljavo z njo, zemeljske pomenke z deklico ob nedostojnem času in na prepovedanem kraju.« (Lipuš 2003, 7)

⁸ »Dobri kosi ležijo znotraj teh zidov, dobri spomini so natisnjeni po posameznih prostorih.« (Lipuš 2003, 18)

2.2 Maja Haderlap: *Angel pozabe*

Engel des Vergessens je Maja Haderlap⁹ napisala v nemščini in z njim v nemško govorečem okolju sprožila niz razprav in nagrad (Bachmannova nagrada). Nato je roman izšel še v slovenščini, njenem maternem jeziku. Prevedel ga je Štefan Vevar. Z nemščino je sama sebi ustvarila distanco do vsega zapisanega, kljub temu pa so v originalu tudi slovenski izrazi (Horvat 2011, 37). V ospredju je zgodovinski konflikt med Slovenci in Avstrijci/Nemci v času druge svetovne vojne na Koroškem, ko so slovenske družine sodelovale s partizani, avstrijske/nemške pa ne, kar je bilo po vojni zabrisano - pisanje o partizanskem boju je (bila) tabu tema. Roman ima zato osveščevalno in pričevanjsko vlogo (Lesničar 2011, 27).

Snov za roman je avtorica črpala iz svojega okolja Železne Kaple, iz pogovorov s sorodniki, babico in starši. Kot vsaka družina v tistem času je bila tudi njena tesno povezana s partizanstvom. Že kot otrok je čutila, kaj so jim prizadejali nacisti. Snov je avtobiografska, a literarno predelana. Da gre za slovenski svet, pričajo slovenske zgodbe (*Kdo je napravil Vidku srajčico*), pesmi (Oton Župančič: *Zima zima bela*) in film *Kekec*. Prav tako so slovenski priimki družin (Rastočnik, Želodec, Perko).

Prvoosebna pripovedovalka, ki v začetku zavzame otroško perspektivo, v romanu gradi sebe. Združuje vse delce, ki jih je v svojem otroštvu imela razmetane okrog sebe, v celoto. Roman bi iz tega razloga lahko spadal med razvojne romane, saj smo priča deklčinemu odrasčanju, razčiščevanju s samo sabo. Na svoj način se sooča s travmami, strahovi, z vprašanjem jezika in identitete.¹⁰ Pri oblikovanju pripovedovalkine identitete imajo veliko vlogo babica, mama, oče, nemško okolje, spomin in jezik.

Eden ključnih ljudi v pripovedovalkinem življenju je babica, ki nadomešča deklčino mater, ko je le-ta prezaposlena z delom na kmetiji. Deklica se z babico veliko družijo, zato ni naključje, da nekoč odkrije sivozelen plašč še iz časa internacije v taborišču v Ravensbrücku. Babica ji zaupa marsikateri košček vojnega mozaika, a ga dekllica razume šele, ko odraste. Vse zgodbe pričajo o strašnem trpljenju žensk, ki so jih ponižali, mučili in izstradali, nekatere celo ubili. Babica se je na srečo vrnila, njena trdnost pa se zrcali tudi na vnukinjo. Babica ima v pripovedovalkinem življenju veliko vlogo, saj je deklčina mentorica, varuhinja in tolažnica. Kljub temu pa se babica izkaže za neizprosno v odnosu do deklčine matere, ki je niti ne spusti v kuhinjo, pomaga ji lahko le pri gnetenju testa. Deklica se že kot otrok sprašuje, zakaj je temu tako, a odgovora ne najde. Zanj je babica še vedno oseba, h kateri se ponoči stisne in mirno zaspi. Babica pa z dekllico deli marsikateri vojni spomin.¹¹ O veri je prepričana, da jo je treba

⁹ Maja Haderlap je bila po študiju teatrologije in germanistike zaposlena v celovškem gledališču, predavala pa je tudi na celovški univerzi, a je svoje delo opustila za tri leta, ki jih je posvetila pisanju romana, za katerega je od vsega začetka vedela, da ga bo napisala v nemščini. Že njena poezija je prelamljala s tradicijo, saj je tematizirala pot od doma, iskanje ženskega obraza in identitete ter usodo rodu.

¹⁰ »Kdo sem, h komu spadam, zakaj pišem slovensko ali govorim nemško?« (Haderlap 2011, 27)

¹¹ »Tako malo kruha smo imeli v taborišču, vidiš, toliko, s palcem in kazalcem pokaže velikost rezin, ki so jih delili zapornikom. Zaleči je moral za ves dan, včasih za dva. Pozneje nismo dobili niti tega, pove, in smo

iz cerkve preseliti v življenje,¹² zato za praznik vernih duš postavi na mizo kruh in mleko za mrtve. Prav tako ima ritual, s katerim očiščuje zrak in napetosti v hiši.¹³ Vseh teh modrosti jo je naučila njena mati, ki ji je ob poroki dala za doto hišni žegen, ki ga naj izgovarja v hudih časih. Deklico najbolj zaznamuje babičino pripovedovanje o vojni, ki jo je preživela in na katero spominja marsikateri predmet v sobi.¹⁴ Pogosto ji pripoveduje o svojem povratku iz vojne in naelektrenem ozračju, ki je bilo takrat v Železni Kapli, sprejeti pa je ni želel niti lasten stric. Deklica vse te doživljaje zbira v sebi in jih kot otrok še ne razume najbolje. Jo pa babičine pripovedi in soba, opremljena s številnimi predmeti iz vojne, očitno zaznamujejo in celo osebnostno oblikujejo, kot to pripovedovalka kasneje spozna. Usta ji razveže ravno prebiranje babičine taboriščne beležnice.¹⁵

Materne pripovedovalka že kot otrok ne razume najbolje. Ima jo rada, skuša se ji na več načinov približati, a je ta ne sprejme.¹⁶ Deklica jo dojema kot osamljeno osebo, večkrat jo tudi najde jokajočo v spalnici ali ob večerih osamljeno sedečo na travniku za hišo, ko gleda v nebo. Mati ji nekoč pritrdi nad posteljno steno dva angela. Se pravi dva varuha, ki bosta bdela nad njo, nato skupaj še zmolita molitev *Sveti angel varuh moj*. Mati, ki je zelo verna, svojo pripadnost do Boga drugače izkazuje kot babica. Meni, da je treba hoditi k maši ter moliti zjutraj in zvečer. Deklica tako že kmalu ugotovi, da je materin sanjski prostor oltar. Kasneje spozna, da se tako zoperstavlja babičinemu vplivu na deklico. V odnosu do očeta je mati nemočna. Ko ima oče svoje izpade, deklica vedno pokliče babico. Ob babičini smrti postelji mati kljub vsemu izkaže do nje spoštovanje. Materi zelo veliko pomeni izobrazba otrok, zato tudi deklico pošlje na Slovensko gimnazijo v Celovec in se ob zaključku šolanja udeleži slovesne prireditve, česar oče ne naredi. Mati se po babičini smrti vse bolj osamosvaja, k čemur pripomore tudi moped, s katerim se lahko odpravi po opravkih. Po dekličini vrnitvi z Dunaja pričakuje, da bo ona prevzela skrb za družino. Kasneje mati spozna, da bo morala

---

o kruhu fantazirali. Pogledam jo. In reče, kot bo zmeraj rekla, čudno je bilo, res čudno, v mislih pa ima grozno, a se te besede ne domisli.« (Haderlap 2011, 9)

¹² »Na cerkev se človek ne more zanesti, meni, ne more ji zaupati.« (Haderlap 2011, 21)

¹³ »Iz vrbovja izdeluje majhne križe, ki jih spomladi odneseva na polja in zatakneva v zorano zemljo, da bo še naprej rodila njiva krompirja, da bo uspevala pšenica. Ko se pripravljata k nevihti, naloži vrbovje na žerjavico in ga v železni ponvi nosi po hiši.« (Haderlap 2011, 21)

¹⁴ »Babica nič ne vrže stran. Celo Hitlerjevo navlaklo uporablja, dokler se ne uniči. [...] Odpre omaro in pokaže na temen sivozelen plašč iz volne, ki zložen leži na tleh. Zrihtala sem si ga v Ravensbrücku, reče, in ga odtlej nisem več spustila z oči. Nosila ga je, ko so zapuščali taborišče.« (Haderlap 2011, 17)

¹⁵ »Za trenutek se ustrašim, da me bo preteklost povsem poteptala, da se bom izgubila pod njeno težo. Potem sklenem vse razpršeno, hranjeno v spominu, pripovedovano, vse navzoče in odsotno preliti v pisno obliko, se na novo zasnovati po spominu in si vdihniti telo iz besed, telo iz zraka in pogledov, vonjev in vonjav, glasov, šumov in minulega, telo iz sanj in sledov.« (Haderlap 2011, 207)

¹⁶ »Kadar je židane volje, me z ljubkovalnimi klici, ki jih namenja tudi živalim, zvabi na prosto in mi potem naloži kakšno delo ali pa me stisne k sebi. Pri svojih nežnostih je vihrava in neobrządzana. Pograbi me, kakor babica zgrabi koš, me stisne k sebi in me žgečka in grize, ko ji skušam ulti. Kadar pa je pobita, me ne spusti do sebe. [...] V takih trenutkih bi rada splezala po njej, kakor mačka spleza na drevo, in ji od zgoraj, z vrha glave pogledala v oči, jo polizala po licih, se malo posmukala ob njenem nosu ali pa se ji s kremplji zarila v hrbet, če bi se me skušala otresti. Ampak mama ne razume mojih želja.« (Haderlap 2011, 10)

vztrajati do konca. Ob moževem bolečem umiranju je ves čas prisotna in ne pusti, da bi jo premagal spomin: mož ni bil nikoli ljubeč, ni bil mož, v katerem bi našla oporo. Pripovedovalka mater razume šele kasneje, ko odraste. V nenehnem boju z očetom in babico je namreč nemo opravljala svoje delo in prenašala njune žaljivke.

Očetova figura je najmočnejša v romanu. Ne gre za kafkovskega očeta, avtoritarno ime nedoumljivega Zakona, ampak gre za »otroškega očeta«, ki je moral v vojnih časih prehitro odrasti, in mu kot odraslemu življenje nekako uhaja iz rok (Kos 2013, 260). Svoje preteklosti ne skriva, ampak o njej skoraj v celoti odkrito govori. Le o dogodku, ki ga je ohromil za celo življenje, ne spregovori nikoli, razkrije ga šele njegova sestra. Ta deklici priključuje drugo podobo očeta; pripoveduje o fantu, ki je že kot otrok šel v partizane, in ki so ga nemški vojaki že imeli obešenega na drevesu. Ta travma dekličinega očeta spremlja ves čas, in ko se ga preveč oklene, si oče želi vzeti življenje.¹⁷ Oče se zato zelo rad zateka v gozd, ki pa mu hkrati pomeni tudi zaslužek. Včasih s seboj vzame pripovedovalko. Skupaj pojeta partizanske pesmi, ki naj bi odganjale strah. V politiko se oče ne vmešava, prav tako se ne udeležuje protestov koroških Slovencev, niti ne želi, da bi deklica odšla v šolo v Celovec, ravno ko v tem času lomijo dvojezične napise. Po babičini smrti se njegova jeza in gnev stopnjujeta,¹⁸ še bolj je prepričan, da je za vse kriva njegova žena, česar pa pred sosedi ne izda. Osrečujejo ga le obiski najožjih sorodnikov, s katerimi je preživel vojno.

Nemško okolje je odločilno pri odraščanju pripovedovalke. Izraža se že v jeziku: *malada, zrihtati, krancljati, kvateren, dečva, avženga, mašina, šlus, ženirati, vahtati, ...* Vojna,¹⁹ ki se je začela že s priključitvijo Avstrije Nemčiji (t. i. *anšlusom*) leta 1938 na ozemlju Tretjega rajha, odločilno vpliva na usodo koroških Slovencev. Ti so se nacizmu uprli s partizanskim uporom. Zgodovina ves čas vstopa v besedilo, a se izkazuje skozi individualni spomin, ki gradi kolektivni spomin koroških Slovencev. S preteklostjo ni nihče obračunal, nihče ni skušal popraviti številnih krivic.²⁰ Tudi izraz partizan je pomenil v nemškem okolju nekaj strašnega, živečega v gozdu. Partizane so povezovali s komunisti, čeprav je šlo v prvi vrsti za katolike, preproste verne ljudi, ki so verjeli v svoj upor. Po vojni so jih v Avstriji zmerjali za komunistične privržence, na drugi strani jih tudi Jugoslavija ni vgradila v svoj junaški kult. Tako so te partizanske zgodbe postale njihove »privatne zgodbe«, Avstrija pa zanje ni hotela slišati. Vsa država se je začela

¹⁷ »Oče vstopi v izbo in sede na klop pri peči. V roki ima vrv za teleta in vzdihuje. Tokrat se brez sramu razjočem in prisedem k njemu. Osuplo me gleda, kakor da šele sedaj razume, kar sem, zdi se mi, spoznala jaz. [...] Samo mislil sem na to, ko sem si nadel zanko na vrat, sem začutil, da me nekaj zadržuje, nekakšen angel, veš.« (Haderlap 2011, 85)

¹⁸ »Po babičini smrti preneha govoriti o svojih samomorilskih naklepih. Uničujočo slo, ki jo je prej usmerjal navznoter, zdaj sprošča navzven. [...] Obmetava nas s svojim gnevom – kamnitim plazom besed.« (Haderlap 2011, 121)

¹⁹ »Vojna je zahrbtnen ribič, lovec na ljudi. Vrgla je svojo mrežo na odrasle in zdaj jih s črepinjami smrti, svojo spominsko navlaklo davi v ujetništvu.« (Haderlap 2011, 68)

²⁰ »Prepričana sem, da je odnos do preteklosti v tej deželi kriv za to, da so naše zgodbe nekaj tako čudnega, in da se godijo v tolikšni zapuščenosti in osami. Skoraj nobene zveze nimajo s sedanostjo.« (Haderlap 2011, 137)

tudi sprenevedati glede svojega sodelovanja z nacisti (Borovnik 2012, 197).²¹ V romanu zamenjava slovenščine z nemščino ni odpoved slovenstvu, ampak dejanje emancipacije, jezikovne premestitve (Kos 2013, 256). Pripovedovalki omogoča, da se izvije iz globoke osebne zaznamovanosti. Gre za jezik, ki želi z razdalje prikazati bližino. Pisati o partizanskem gibanju na Koroškem pomeni odpirati tabu temo, saj so partizani tam do danes veljali za »bandite«. Morda je roman ravno zato napisan v nemščini, da se lahko večinski narod lažje in brez prevoda pogleda v ogledalo in se zamisli o sobivanju dveh kultur na področju avstrijske Koroške (Borovnik 2012, 190). Pripovedovalki je samoumevno govoriti slovensko, a na trenutke svojega šolanja niti ne ve, kaj bi s slovenskimi besedami.²² Pred maturo začne v dijaškem domu pisati svoje prve pesmi v slovenščini. Na Dunaju z ustvarjanjem v slovenskem jeziku nadaljuje, saj čuti, da ji neizpovedana žalost ne da miru. Rasla je z občutkom, da mora ves čas dokazovati svojo eksistenco, saj koroška družba ni sprejemala, da obstaja kot Slovenka tudi v nemško govorečem prostoru (Horvat 2011, 38). V neki antologiji najde pesmi Katrice Miklav, sestre svojega dedka, ki se je izjemno dotakneta. Znova se srečuje s problemom pripadnosti, ko mora vseskozi pojasnjevati, kdo je.²³ Ko začne delati v celovškem gledališču, se slovenščina začne odmikati iz njenih besedil. Kot je Haderlapova poudarila, je nemščina sestavina njene kulturne identitete, v romanu pa jo je varovala in poskrbela za distanco do otroštva (Forstnerič Hajnšek 2012, 10).

Spomin ima v romanu eno ključnih vlog. Gre za posameznikov, individualni spomin, ki ga pripovedovalka skozi otroško perspektivo odstira pred nami. Obenem gre za kolektivni spomin, ki z babičinim pripovedovanjem in njenimi predmeti iz vojnih let prikazuje takratno realnost. Avtorica je v delu parafrazirala angela zgodovine Walterja Benjamina, ki opisuje angela s slike Paula Kleeja. Ta angel gleda v preteklost, čeprav ga že nese v prihodnost. Iz njega je Haderlapova oblikovala angela pozabe, ki ga je našla že v romanu Nazarečan pisatelja židovskega rodu Sholema Ascha. V tem romanu angel pozabe poljubi novorojenca, s čimer jim omogoči življenje, ki ni obremenjeno z zgodbami prednikov. Zato lahko otrok zaživi na novo. Je pa ta angel tudi pozabljen in včasih pozabi poljubiti kakšnega novorojenca. Ta angel je v delu Maje Haderlap doživel metamorfozo in se na koncu spremenil v pripoved.

²¹ »Pri vsem pa nima Avstrija nič z nacisti, sama je vendar žrtev, nič ne razume, sploh ni bila vmešana, ni je bilo zraven v težkih časih. Nihče v tej deželi blaženega licemerstva ni z dobrodošlico pozdravil nacistov, nihče ni hrepenel po velikonemškem rajhu, nihče si ni umazal rok, nihče ni deloval za »končno rešitev«, samo majčkeno sodeloval, malce streljal z drugimi, malce somoril, majčkeno zaplinjal z drugimi, ampak to ne šteje, nič ne šteje.« (Haderlap 2011, 183)

²² »Povsod sem polna jezika, slovenskih besednih tvorbo, ki jih odlagam v praznino, ker ne vem, kaj bi z njimi.« (Haderlap 2011, 106)

²³ »Zaradi meje, ki je lahko v očeh večine v naši deželi samo nacionalna in jezikovna meja, se moram izrekati in legitimirati. Kdo sem, h komu spadam, zakaj pišem slovensko ali govorim nemško?« (Haderlap 2011, 162)

2.3 Florjan Lipuš: *Poizvedovanje za imenom*

V Lipuševem romanu *Poizvedovanje za imenom* je v ospredju Tjaževa zgodba. Ta se vsebinsko navezuje na njegov prejšnji roman *Zmote dijaka Tjaža*. Dečku v slednjem med vojno odpeljejo mater v koncentracijsko taborišče, zato zanj skrbita babici. Ko se oče vrne iz vojske, dečka uri le pri v delu in vztrajno molči. Tjaževo šolanje se začne v deškem zavodu, kjer imata božji nauk in stroga disciplina vodilno mesto. Ko se Tjaž začne razvijati iz dečka v fanta, ga začne zavod vse bolj omejevati. Svoje občutke začne izražati s praskanjem, to ga osvobaja. Ko ga izključijo iz zavoda, se vrže skozi okno. Avtor je v tem romanu dal bralcu ogromno praznih vzročno-posledičnih povezav, da jih zapolni s svojim sklepanjem. Razlogov, zakaj si je protagonist zgodbe vzel življenje, je veliko. V romanu *Poizvedovanje za imenom* se ti jasneje izrazijo.

Silvija Borovnik v svojem razmišljanju zapiše, da Lipušev roman *Poizvedovanje za imenom* ne pomeni recikliranje že napisanega, razumemo ga lahko kot »sklepanje kroga s krepkejšo črto«; kot poznavalka Lipuševih del vidi Borovnikova v tej prozi že obravnavane teme, katerim pisatelj doda tudi nove, še posebej je očiten aktualističen ton, ki se navezuje na sodobno problematiko življenja koroških Slovencev (prim. Borovnik 2013, 22). Časovni prestop v sedanost se zgodi, ko se Tjaž po svoji smrti pojavi na praznovanju, a ne ve, za kaj gre. Po prerivanju v ospredje ugotovi, da gre za veselje ob izdani knjigi.²⁴

Prvoosebni odrasli pripovedovalec se v tem romanu še enkrat nekako z vrha ozre na travmatične dogodke iz svojega življenja, a je tokrat v središču pripovedi dečkovo iskanje materinega imena na nagrobnikih.

Gradniki Tjaževe identitete so močno vpleteni v vse sfere njegovega življenja. Bistveno vplivajo nanj družina, okolje in zavod, kjer prebije največ časa. Tjaž se vse bolj posveča iskanju materinega imena na nagrobnikih in spominskih napisih. Travmatska izkušnja iz otroštva ga spremlja ves čas odrasčanja, z njo se sooča na svojstven način – z obiskovanjem grobov. Tam se počuti domačega, sprejetega in zmožnega, da razvozla skrivnost, ki mu je nihče ne pojasni. Čeprav do odgovora ne pride, vseskozi vztraja. Že sama hoja na pokopališče dečka razbremenjuje in mu priklicuje spomin na mater. Na oblikovanje Tjaževe identitete imajo vpliv njegovo ime, materino ime, oče, materni jezik, zavod.

²⁴ »Tjaž, še ves omotičen od pokopališkega sevanja, še ves pod vplivom grobnega valovanja, se je zamešal v množico ljudi in se znašel sredi ljudske veselice. Kaj vendar praznujejo? Praznujejo morda končno postavitev zavlečenih napisov, jih tako pozdravljajo na domačih tleh? Tjaž se je neovirano prerival skož gnečo, njegovo duhovno telo, zdaj nič več, ko lahen dim, se je zlahka muzalo mimo nasmejanih trupel, ki se niso zmenila zanj, čeprav se jih je dotikal, ko se je tlačil mimo, niso ga čutila. On sam je čutil prilagajanje svoje nevidnosti okolju, ko je vijugal in se navijal okoli ljudi, prilagajal svojo postavo zdaj širšemu, zdaj ožjemu prostoru med njimi, menjaval gostoto dima, pogosto prehajal iz zmečkane oblike v zmečkano obliko. Prilagaje svojo postavo vnanjosti se je zrinil čisto v ospredje in videl, da ne proslavljajo pravkar pridobljenega napisa, ne veselijo se nečesa, česar doslej niso imeli in zdaj končno in srečno imajo. Krajani praznično proslavljajo ne ve se, ali po naključju ali načrtovano v isti čas nameščen izid knjige, kar se Tjažu zdi začetka jako čudno in nenavadno, ko krajevne table vendar niso mačje solze, niso ne mačji kašelj ne mušji drekec, niso zanemarljiv narodni dogodek.« (Lipuš 2013, 55–56)

Zavod, ki je bil nekdanji samostan, od daleč pa je izgledal kot grad, je v številnih mimoidočih prebudil čudne občutke. Tudi dijakom, ki so se prvokrat podali na izobraževanje in bivanje v njem, je že na vlaku vzbujal mešane občutke.²⁵ Namen samostana je bil, da v strogi božji ponižnosti vzgoji gojence s trdnim značajem in občutkom za resnico. Kljub temu jih je ravno ta ustanova najbolj omejevala in zatirala njihove prve občutke telesne in duhovne ljubezni.²⁶ V začetnem opisu gradu se pripovedovalec za hip obrne v prihodnost s tem, ko reče, da se gojenci ne bojo že kar v mladosti ustavljali pri zadnjih vprašanjih. Takrat še niso bili sposobni dojeti okoliščin, v katerih so odraščali, sprejemali so jih z vso otroško naivnostjo in radovednostjo in imeli posledično večkrat težave z vodstvom zavoda. Slednje je s svojimi unikatnimi prijemi, kot so bili skupni sprehodi ob nedeljah popoldne, želelo preprečiti telesne skušnjave gojencev, ki so po ure trajajočem sprehodu utrujeno zaspali. Naloga vodstva je bila strogo nadzorovati gojence. Ti pa so bili strogega nadzora večkrat že vajeni.²⁷ Tjažu sta njegova urejenost in zmožnost izginjanja v množici prijala, čeprav je bilo do njegove osebne svobode še zelo daleč. Tjaž si je dneve zapolnjeval s sprehodi v podzemne hodnike, kjer je v miru in skrivnostnosti nadvse užival. Pot ga je zanesla tudi na podstrešje, kjer je odkril pisalni stroj, na katerega je v popoldnevih skrivaj pretipkaval učno snov pri slovenščini.

Tjaž je bil samohodec, samotar že od ranega otroštva. Družina, ki naj bi mu bila varno zavetje pred svetom, je bila vse prej kot to. Po materinem nasilnem izgnanstvu v koncentracijsko taborišče je ostal sam z očetom. Ta se je osredotočal le na delo, zato je Tjaža klical z velelnikom,²⁸ ki je nakazoval njegove naloge. Imenom tudi zavod ni bil naklonjen, saj so vzgojitelji gojence klicali vedno le s priimkom, prav tako so se gojenci klicali med seboj. S tem je Tjaž že v zgodnjih letih izgubil del svoje identitete, česar se takrat še ni zavedal, se pa tega skozi prizmo pojasnjevalca in opisovalca zelo dobro zaveda odrasli pripovedovalec.

Tjaža lastno ime ni tako obremenjevalo, kot ga je materino, ki ga ni našel nikjer več – ne v očetovih besedah in ne na nagrobnem spomeniku. To ga je močno prizadelo in mu hkrati dajalo voljo, da živi in vztraja. Vso svojo energijo je usmerjal v iskanje matere oz. njenega imena na pokopališčih.²⁹ Sebe je enačil z njo. Če je ne bo našel, ne

²⁵ »Trdnjavi podobno poslopje je bilo vidno tudi iz doline, in marsikoga tistih, ki so bili prvokrat tja gor na poti, je že na vlaku stisnilo v prsih, ko se je za oknom visoko in v daljavi, pojavil grad.« (Lipuš 2013, 6)

²⁶ »Ko vsi gradovi na samem, nekdanj meniški samostan, zdaj izobraževalna ustanova, katere nabožno obarvani, v višave povzdignjeni vzgojni namen, in ločeni, v tostranstvo obrnjeni šolski pouk sta posredovala vse svoje večine, ostrila duha, oblikovala značaj, človečnost, plemenitost, približevala občutek za resnico in lepoto, pa vse te vrline tudi omejevala in zavirala.« (Lipuš 2013, 6)

²⁷ »Privijati gojencev ni bilo težko, ker je večina njih že prišla tja privita, ustrahovana v zatohlih domačih hišah in na prižnicah, priškrnjena v povojnem primežu in pomanjkanju vsega in vsakršnega, in je zavod pričeto zadahnjenost le nadaljeval.« (Lipuš 2013, 9)

²⁸ »Ne spomni se, da bi ga oče kdaj poklical po imenu, klical ga je z velelnikom na i. Pridi. Nesi. Drži. Pojdi.« (Lipuš 2013, 16)

²⁹ »Na pokopališčih, na domačem in na tujih, se je ustavljal iz notranje nuje, prebiral tam napise in podatke, si ogledoval slike in kipce, zunanja znamenja za pokrivanje notranje stiske. [...] Ni se on ustavljal, ona so ga ustavljala in obljubljala odgovore, ponujala odhod iz duševne zmede. [...] Z vso osredotočenostjo

bo imel niti sebe. Njeno ime je bilo sicer zapisano v debelih knjigah, v katerih so bila navedena imena žensk različnih narodnosti, ki so bile žrtve vojne. V domačem kraju pa na spomeniku vojnim žrtvam ni bilo mogoče najti njenega imena. Tjaž ni mogel sprejeti dejstva, da so sezname iz tujine lahko obelodanili njeno ime, lasten kraj ne. Zanj je bilo ime velikega pomena, saj je pomenilo, da je njegova mati živela. Pripovedovalec s svojo trditvijo, da »je resnica v trpljenju, ne pri polnih skledah in na toplem, na varno ograjenem dvorišču« (Lipuš 2013, 16), še bolj povzdigne Tjažovo iskanje materinega imena in s tem iskanje resnice.³⁰ Tjažev odnos do ostalih žensk v njegovem življenju je bil prav tako zapleten, saj mu je kmalu umrla babica, za mačeho je predstavljal še ena prazna usta, ki jih bo morala hraniti, k deklicam pa niti ni znal pristopiti.³¹ Vse to ga je gotovo gnalo, da razreši vsaj odnos z materjo, ki je v resnici najpomembnejši za oblikovanje posameznikove osebnosti. Edini, ki bi lahko kaj spremenil, je bil oče. Ta pa je s svojim molkom pokopal še tisto malo upanja, ki ga je imel Tjaž.³²

Tjažev oče tako kot Tjaž ni imel lepega otroštva. Že od mladosti je poznal edino delo na kmetiji, o šoli v družini nikoli ni bilo govora. Odrasel je kot samorastnik. Sicer premožna družina ga je hitro odpravila od hiše in ga celo ogoljufala za delež. Po ženini nasilni ugrabitvi se je poročil na novo kmetijo, s tem je tudi Tjaž dobil mačeho. Ta je imela že od začetka vse niti v svojih rokah. Njen sin je bil sprva z vse starejšim in nemočnim Tjaževim očetom v dobrih odnosih, kasneje je od njega želel le čim več iztržiti. Na koncu se mu je godilo še slabše kot na začetku.³³ S Tjažem ju je povezoval le molk,³⁴ ki ga je slednji odnesel s seboj v zavod skupaj z mamino tišino. Vzorec, ki ga je dobil doma, je v svojem mladem življenju le še nadaljeval. Po eni strani mu je pomagal predelati tisto najbolj zamolčano, po drugi strani ga je dušil. Oče in Tjaž se nista nikoli zblížala.

Jezik je v Tjaževem življenju imel pomembno vlogo. Tjaž se je že kmalu zavedal, da so mu zaradi napačnega jezika vzeli mamo. Pripovedovalec prikaže dogajanje ob odstranitvi dvojezičnih napisov ter kasnejše maščevanje, ko so pripadniki slovenske manjšine ponoči pod znake kar sami dopisali slovenska imena. Tudi v zavodu je bilo nekaj takšnih

---

je pričakoval, [...] da bo nekega dne na nekem bog si ga vedi pokopališču presenečen obstal na mestu in zagledal na kamnu mamino ime.« (Lipuš 2013, 14)

³⁰ »Lovca na glave sta zapečatila njen čas, naročeno opravila skrbno in natančno, zanesljivo se ne bo več vrnila.« (Lipuš 2013, 22)

³¹ »Tjaž ni bil namenjen za ženske, njemu ženski paradiz ni bil naklonjen. [...] Ženske mu niso bile usojene.« (Lipuš 2013, 26)

³² »Le oče bi mogel priklicati mamino dušo, pa si je ženo sam sproti odvajal, jo odganjal, sproti jemal Tjažu mamo s tem, da je ni priklical. [...] Mimogrede, kadar koli, ves ljubi dan bi lahko ponovil za njo kak pripetljaj, kako delovno besedo in mama bi bila spet živa. [...] Mama je počivala v očetovem molčanju.« (Lipuš 2013, 38–39)

³³ »Tjažev oče, ki za življenja ni poznal drugega ko delo od zare do zare, je šel od hiše z manj, kar je na sebi prinesel k hiši. Prišel je v debeli zimski suknji, v zimskem površniku, odšel je v beli srajci.« (Lipuš 2013, 43)

³⁴ »Oče ni znal pomagati z besedami, ni imel rok za to, besede so le pri delu sodile med očetovo orodje.« (Lipuš 2013, 35)

učiteljev, ki so bili še pred nekaj leti proti slovenskemu jeziku, sedaj pa to skrbno skrivajo za uniformami.³⁵ Pripovedovalec se iz zgodovine preusmeri v kritiko sedanosti, ko je slovenski del Koroške dobil dvojezične napise, za katere trdi, da so nagrobniki.³⁶ Prav tako kritizira veselje ob izidu knjige s slovensko tematiko v nemščini.³⁷ Kot meni Borovnikova je za poznavalce literarnega dogajanja na avstrijskem Koroškem očitno, da gre na tem mestu za medbesedilni dialog z romanom Maje Haderlap *Angel pozabe*, ki je bil napisan v nemščini, kar pa se zdi Lipušu sporno (prim. Borovnik 2013, 25). Prav tako obsoja, kako vaščani prestopajo iz enega jezika v drugega. Trdi, da jezik plačujejo z jezikom, nakar se temu celo ironično posmehuje.³⁸ Da si narod piše sodbo sam, je popolnoma prepričan in s tem zavrne začetno trditev, da so ljudje zgornjega napisa postavili ljudem spodnjega napisa nagrobnik, namreč po njegovem so si ljudje spodnjega napisa sami postavili svoj nagrobnik. Ni težko razvozlati, da je spodnji jezik slovenski in zgornji nemški. Pripovedovalec vseskozi opozarja na zgodovinsko situacijo, na poboje in deportacije, na prednike, ki so jih »v zgornjem jeziku topli, jim ukradli dom in prostost.«

3 Zaključek

V Lipuševem romanu *Boštjanovem letu* ima individualni spomin glavnega junaka velik vpliv na oblikovanje njegove identitete. Že dečkovo zgodnje soočenje z vojno, travmatična izkušnja odvzema matere in samotno življenje brez staršev ga izoblikujejo v vase zaprtega dečka, ki se zateka v naravo in v namišljeni svet, v katerem vidi t. i. škopnika. Prav tako ima nanj velik vpliv vaško okolje, v katerem živi. Paradoks se izkazuje v tem, da se Boštjanova osebnost odraža z njegovim molkom, ki ga ne prekinejo niti ljubezenska srečanja z Lino. Molk je del njegove travme in obenem kraj in sredstvo spominjanja, saj na ta način razrešuje vse vtise in spomine na svojo travmatično mladost.

V drugem Lipuševem romanu *Poizvedovanje za imenom* prvoosebni pripovedovalec po mnenju Bogataja (2013, 14) »prehaja med časi, ne vzdrži čisto v preteklem, ampak se na vse skupaj ozre še enkrat, z vrha, višine in časa«. Individualni pripovedovalčev spomin se v delu prepleta s kolektivnim, ki se osredotoča že na sodobnejše dogodke – odstranitev dvojezičnih napisov. S prestopanjem iz enega v drug spomin, se izkazuje identiteta pripovedovalca, ki je močno zasidrana v koroško okolje in boj za slovenski jezik.

³⁵ »V zavodu so kajpada glavnino hudega časa premolčali. [...] In marsikak učitelj je zabrisal za seboj sledove in dokaze o tem, kaj je, komaj nekaj let pred tem, sam doprinašal k zasovitvi [...]« (Lipuš 2013, 49)

³⁶ »Pripadniki zgornjega mesta so pripadnikom spodnjega mesta postavili nagrobnike.« (Lipuš 2013, 53)

³⁷ »Krajani pozdravljajo knjigo vseh knjig, napisano v tabelnem zgornjem jeziku.« (Lipuš 2013, 56)

³⁸ »Od travm se da lepo živeti. Torej na dan spisateljci in spisateljice prestopnih knjig, na dan prestopniki in prestopnice, pojdite se komika in klovna.« (Lipuš 2013, 58)

V romanu Maje Haderlap *Angel pozabe* se izraža individualni spomin s prvoosebno pripovedovalko, z njenimi spomini na otroštvo, odrasčanje, študijska leta in kasnejše življenje. Kolektivni spomin je povezan s spomini pripovedovalkine babice o drugi svetovni vojni in času, ki ga je preživela v taborišču. Odnos vnukinje in babice je iskren in topel, zato ne preseneča dejstvo, da babica vnukinji nekoč celo pokaže del svoje preteklosti – plašč iz taborišča. Vnukinja na ta način vstopa do preteklosti svojih prednikov in tako odkriva tudi del sebe.

Po motivno-tematski obravnavi vseh treh romanov je odgovor na uvodno vprašanje jasen, saj individualni in kolektivni spomin bistveno vplivata na oblikovanje identitete vseh treh romaneskni junakov – Boštjana, prvoosebne otroške pripovedovalke in Tjaža. Osebni spomin se v vseh treh romanih veže na odnose znotraj družin, vojne travme določenih družinskih članov ter na tradicionalno vaško okolje, ki jih obdaja. Kolektivni spomin pa se sooča predvsem s preteklimi dogodki, ki so pomembno zaznamovali zgodovino koroških Slovencev, kot so npr. kruti dogodki med drugo svetovno vojno pregon koroških Slovencev ter napad na dvojezične krajevne table v 70. letih. Ta spomin jih povezuje, a obenem bremeni in ločuje od večinskega prebivalstva.

Tudi s pomočjo literature se te meje vse bolj brišejo in kolektivni spomin koroških Slovencev vse bolj širi in priznava. Gotovo doprinaša literatura s svojo izpovednostjo tudi k vse večji strpnosti med narodoma in rušenju predsodkov.

Literatura

- Assmann, Jan. 1991. "Die Katastrophe des Vergessens. Das Deuteronomium als Paradigma kultureller Mnemotechnik." In *Mnemosyne*, edited by Aleida Assmann and Dietrich Harth, 337–355. Frankfurt am Main: Fischer.
- Assman, Jan. 1992. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.
- Bogataj, Matej. 2013. "Rezervat, nakar izbris." *Delo* 55 (103): 14.
- Borovnik, Silvija. 2012. "Dvojna identiteta slovenske književnosti v Avstriji in roman Maje Haderlap *Angel pozabe* (2011)." In *Večno mladi Htinj: ob 80-letnici Janka Čara*, edited by Marko Jesensek, 187–199. Maribor: Univerza v Mariboru.
- Borovnik, Silvija. 2013. "Lipuševi deli *Boštjanov let in Poizvedovanje za imenom* kot sklepanje kroga s krepkejšo črto." *Jezik in slovstvo* 58 (4): 17–26.
- Forstnerič Hajnšek, Melita. 2012. "Nemščina kot neoprenska zaščita." *Večer* 68 (232): 10.
- Haderlap, Maja. 2011. *Engel des Vergessens*. Göttingen: Wallstein.
- Haderlap, Maja. 2012. *Angel pozabe*. Prevedel Štefan Vevar. Maribor: Litera.
- Halbwachs, Maurice. 2001. *Kolektivni spomin*. Prev. D. Rotar. Spremnna beseda T. Kramberger. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Horvat, Marjan. 2011. "Maja Haderlap, pisateljica in pesnica." *Mladina* (29): 34–38.
- Klemenčič, Matjaž. 2010. "Indigenous National/Ethnic Minorities in the Alps-Adriatic-Pannonian Region, 1921-1938." *Razprave in gradivo* (62): 8–49.

- Kos, Matevž. 2013. "Tako rekoč slovenski roman." *Literatura* 25 (259/260): 255–264.
- Lesničar Pučko, Tanja. 2011. "Zdaj sem vse: slovenska pesnica in avstrijska pisateljica." *Dnevnikov objektiv* (27.08.2011): 26–27.
- Lipuš, Florjan. 2003. *Boštjanov let*. Maribor: Litera.
- Lipuš, Florjan. 2013. *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Litera.
- Neumann, Birgit. 2005. "Literatur, Erinnerung, Identität." In *Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft*, edited by Astrid Erll und Ansgar Nünning, mit Hanne Birk & Birgit Neumann, 149–178. Berlin: de Gruyter.
- Paternu, Boris. 1991. "Vprašanje zavrtosti in prostosti v slovenski književnosti na Koroškem." *Sodobnost* (1): 1–14.
- Paternu, Boris. 2003. "Lipušev novi preboj regionalizma." *Jezik in slovstvo* 48 (5): 19–24.
- Podpečan Polanc, Gizela. 2007. "Ubeseditev intencionalnega objekta v romanu Florjana Lipuša Boštjanov let." *Obdobja* (24): 753–758.
- Vavti, Štefka. 2010. "»Wir genießen lieber das leben und haben es schön!« Slowenische Jugendliche im zweisprachigen Kärnten – zwischen Lebenslust und Vergangenheitsinszenierung? / »Mi pa raje uživamo in se imamo lepo!« Slovensko govoreči mladostniki na dvojezičnem Koroškem – med uživanjem in inscenacijo preteklosti?" *Razprave in gradivo* (60): 50–74.
- Vavti, Štefka. 2011. "Med angažmajem in odhajanjem. Identitetni tipi pri mladih Slovencih in Slovenkah na dvojezičnem avstrijskem Koroškem." *Razprave in gradivo* (64): 8–36.
- Vrščaj, Tina. 2013. "Praskanje za imenom." *Pogledi* 4, no. 10 (31.05.2013) <http://www.pogledi.si/knjiga/praskanje-iz-molka>.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2001. "Poti k romanu. Žanrski sinkretizem najnovejšega slovenskega romana." *Primerjalna književnost* 24 (1): 71–82.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2003. *Zavetje zgodbe. Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi).
- Zupan Sosič, Alojzija, 2004. "Tradicionalno in sodobno v romanu *Boštjanov let* Florjana Lipuša. Moderno v slovenskem jeziku." In *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Zbornik predavanj / 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, edited by Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta), 80–91. Ljubljana: Zbornik predavanj.